

Авксентьєва Г.А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського

ХУДОЖНЬО-ФІЛОСОФСЬКІ СЕНСИ ПОВІСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА “ЩОБ СВІТИВСЯ ВОГНИК”

У статті здійснено аналіз рис поетики повісті О.Гончара “Щоб світився вогник”. Досліджено особливості творчої майстерності митця. Увагу зосереджено на таких рисах поетики, як психологізм, символика, філософічність. З’ясовано місце пейзажу та портрету як засобу розкриття характерів в аналізованому творі.

Ключові слова: *поетика, психологізм, символ, портрет, пейзаж*

Літературознавче осмислення творчості Олеся Гончара почалося відразу після тріумфального дебюту його як новеліста і романіста наприкінці сорокових років. У п’ятдесяті-шістдесяті роки з’являються уже монографічні дослідження різножанрових текстів митця [1]. Осмислення творчого феномену письменника здійснювалося у цілому ряді праць О. Бабишкіна, О. Галича, М. Гуменного, М. Кодака, М. Малиновської, М. Наєнка, А. Погрібного, І. Семенчука, М. Степаненка, М. Стрельбицького, В. Фашенка, Т. Хом’як та ін. Гончарознавство у наш час нараховує десятки монографічних праць і сотні статей. Більш дослідженими сьогодні є новели [1; 8; 10] та романи [4; 5; 6] письменника, а поза увагою науковців залишаються повісті митця.

У різножанровому доробку Олеся Гончара, окрім романів, новел, оповідань, є цілий ряд повістей. Це повісті про війну (“Земля гуде”, “Партизанська іскра”), про голодні 30-ті роки (“Стокозове поле”), про мирне життя українців (“Микита Братусь”, “Щоб світився вогник”, “Далекі вогнища”, “Спогад про океан”, “Бригантина”). Тому не викликає заперечень необхідність детального осмислення функціонування повістєвого жанру у творчому доробку письменника. Мета статті передбачає аналіз художньо-філософської системи повісті О. Гончара “Щоб світився вогник”.

Повість “Щоб світився вогник” була написана прозаїком та опублікована у 1954 році. Твір був знаковим, дослідник А. Погрібний зазначав: “Помітним твором, який переконував читача, що талант О. Гончара розвивався у напрямі все поглибленішого зображення життя, стала наступна його повість “Щоб світився вогник” [6, 137]. Повість стала визначальним твором у підготовці до написання таких великих епічних шедеврів, як “Тронка” та “Собор”. Відчуваються перегуки з новелами “Людина в степу”, “На косі”, “Летять усміхнені птиці”. Стосовно зазначеного явища дослідник творчості О. Гончара Іван Семенчук підкреслює: “Сучасна критика звертає увагу й на дедалі зростаючу “зчіплюваність” творів Олесь Гончара: він нерідко повертається до вже створених раніше образів-характерів (“Таврія” і “Перекоп”, “Людина і зброя” та “Циклон”), поглиблює їх, вдосконалює вже створені художні світи” [8, 13]. Літературознавець акцентує увагу на “зчіплюваності” саме у діалогіях митця. А в зазначених текстах також можна простежити певні точки дотику у розкритті характерів (Вовик Гопкало (“Щоб світився вогник”) – Володька Лобода (“Собор”) – єгер з новели “На косі”).

За жанровим різновидом аналізований твір можна визначити як соціально-психологічну та мариністичну повість, адже письменник детально розкриває соціальні умови життя персонажів та ретельно досліджує їх внутрішній світ. А головним пейзажним образом стає море. До того ж літературознавець В. Фащенко характеризує ряд творів письменника, написаних у 50-х роках, як “ліро-епічний цикл про красу людей праці” [11, 564]. Професор наголошував на ліричному компоненті аналізованої повісті та ряду новел митця.

У повісті “Щоб світився вогник” здійснюється філософське осмислення сутності людського існування, призначення людини на землі, повноти і гармонії життя. Онтологічно насиченими є міркування Євдокії Пилипівни Лелеки стосовно майбутнього доньки: “... треба ж комусь і батьків підміняти... А то усі порозлітались в інститути, а хто ж тоді буде хліб сіяти, та неводи тягти, та маяки ночами світити для таких, як ти?” [2, 330]. Мудра жінка хвилюється про необхідність збереження і продовження справи батьків.

Екологічні мотиви, думки про охорону навколишнього середовища помітні в епізоді, коли Марія зустрічає Вовика на

заповідній території острова з рушницею. Гопкало навіть на побаченні прагне знищити невідомого рідкісного птаха.

Цікавими у структурі повісті є філософські міркування лікарки Ксани і Марії про показний і справжній героїзм та подвиг, коментуючи які слушні спостереження висловив А. Погрібний [6, 138 -139].

У центрі уваги автора твору – доля юної дівчини, тому особливе зацікавлення викликають емоційні переживання першого кохання. На думку літературознавця А. Погрібного, "... про мистецтво відтворення і звеличення О. Гончарем дивовижної сили кохання можна писати окреме дослідження. Ця тема проходить у більшості його творів, незмінно захоплюючи чистотою, благородством, винятковою цнотливістю зображення" [6, 140].

Композиційно повість "Щоб світився вогник" поділена на 12 розділів. У кожному розділі автор послідовно та поступово створює повнокровний образ головної героїні тексту Марії Лелеки. В експозиційній частині розкрито обставини життя родини Лелек – острів Чаїний, море, маяк. Письменник використовує прийом "напливу", зображуючи спочатку увесь острів: "В ясний день з високого берега материка можна бачити на обрії, у відкритому морі, чималий острів" [2, 326]. Далі стає зрозумілим, що місце дії у творі – степова зона, яка стала державним заповідником. Лише згодом у поле зору наратора потрапляє маяк: "Хоч маяк і стоїть осторонь великих морських доріг, проте вважається першорозрядним, віддаленим, і маячани немало цим пишаються, як і тим, що капітани рибальського флоту величають їхнє поселення Мисом Доброї Надії" [2, 326]. У зав'язці твору на Чаїний прибуває після закінчення курсів донька старшого доглядача маяка – Марія, яка має працювати "техніком по апаратурі" [2, 327].

Визначаючи жанрову специфіку повісті "Щоб світився вогник", акцентуємо увагу на такій рисі поетики, як психологізм. Літературознавець М. Гуменний у монографії "Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типологій" підкреслює: "Психологізм стає домінуючою підосновою не лише романів О. Гончара, але також його оповідань та повістей. Психологізм належить до числа найхарактерніших особливостей гончарівської творчості, що визначив своєрідне місце прозаїка в українській літературі" [4, 117]. З цією слушною думкою важко не погодитися,

адже письменник прагнув розкрити мотивацію вчинків та емоційні реакції персонажів.

Прозаїк досить майстерно і ретельно витворює амплітуду емоційних переживань головної героїні Марії. В експозиційній частині і впродовж повісті автор повсякчас використовує прямі називання настроїв дівчини. Як правило, Марусина радісна, усміхнена, замріяна. Під час першого знайомства з героїнею, вона постає перед читачем “задумливою й дещо суворою” [2, 327]. Такою її виховав батько. Згодом, коли молодий капітан Вовик Гопкало підморгнув дівчині у діалозі з Омеляном Прохоровичем, вона “зашарілася, притулившись щочою до широкого матириного плеча” [2, 328]. Зазначені портретні деталі створюють образ розумної та сором’язливої людини. А за обідом дівчина була хмільною від щастя зустрічі з рідними людьми, а також знайомства з гарним юнаком: “З усіх, що сиділи за столом, тільки дівчина не пила, але й не п’ючи була як хмільна. Все їй тут так подобалось, так приємно бентежило душу...” [2, 328]. Тож у повісті можна простежити постійні динамічні зміни, які відбуваються з настроєм героїні.

Після від’їзду Вовика Марія починає працювати на маяку, у неї все виходить, але чогось не вистачає дівчині. Вона живе ніби в очікуванні, постійно розмірковує та шукає відповіді на важливі для її самоусвідомлення питання: “Легко освоївшись із своїми обов’язками, Марія, однак, досі не могла подолати в собі відчуття, що їй усе ще чогось бракує на острові. Міста, міських вражень та міського товариства? Але ж вона сама прагнула на маяк, готувалась саме до такого життя, що було для неї повите романтикою з дитинства! То яких же її сподівань не справдив Чайний, чому відчуття якоїсь неповноти і навіть тісноти час від часу обіймало її серед цих світлих, залитих сонцем просторів?” [2, 335]. У наведеному внутрішньому монологі передаються рефлексії дівчини щодо необхідності повноцінного, гармонійного життя на рідній землі. Саме у цій ситуації Марія згадує про родину оленів. Письменник таким чином розкриває підсвідомі прагнення дівчини до створення власної родини.

Марія закохується. Вона щаслива й окрилена. Перші побачення і поцілунки відбуваються влітку. Але кардинально змінюються її почуття восени: сумні осінні пейзажі та відсутність коханого навіюють дівчині й сумні думки: “Непривітно, тоскно

стає на Чайному восени. Днями й ночами стугонять вітри, реве море, хлюпаючи в самі вікна боцманової цитаделі солоними бризками розбитих пінявих бурунів. За густими туманами навіть з вишки маяка Марії не видно було вже ні Кримської стрілки, ні веселої з білими колонами школи на далекому березі материка. Затягло твій Парфенон непроглядною млою, нудна, сіра мжичка сіється над морем...” [2, 364]. Психологічний осінній пейзаж суголосний настроям героїні. Письменник застосовує прийом психологічного паралелізму у зображенні образу природи.

Таким чином, автор витворює динамічний психологічний портрет Марії Лелеки. Для розкриття внутрішнього світу героїні важливими є й не чисельні внутрішні монологи дівчини, якими насичена кульмінаційна частина та розв’язка твору.

Характеризуючи поетику назви твору, варто звернути увагу на символ вогню. У повісті образ вогню несе не руйнівне начало, як у кіноповісті Олександра Довженка “Україна в огні”, як у новелі Олеса Гончара “Летять усміхнені птаці”, а життєдайне. Вогонь маяка вночі життєво необхідний морякам і рибалкам, що знаходяться у морі. Тому боцман Лелека з перших днів роботи, тестуючи доньку, наголошує, що головне у роботі доглядальника маяка: “Щоб вогник отам всю ніч світився... Оце золоте наше правило. Для нього живемо... Зійшло сонце – виключай, сіло сонце – світи... Чим хочеш, як хочеш, а світи! Бо гріш ціна буде всій нашій метушні, коли він уночі отам погасне...” [2, 333].

Тому особливу відповідальність відчула дівчина, коли батько залишив її за старшу, а сам поїхав у відрядження. Осіння ніч видалася надзвичайно складною: дощ, вітер, туман. Марія ні на мить не припиняє чергування: “Взувши чоботи, закутавшись хусткою, ходила й ходила коло маяка з накинутою – за батьковим звичаєм – рушницею на плече, мовби вартувала життя свого маленького вогника” [2, 366]. У цій стресовій ситуації дівчину хвилює, в першу чергу, не власне здоров’я, а необхідність за будь-яку ціну зберегти вогник. Надзвичайне нервово напруження письменник передає на рівні підсвідомого, коли Марія уві сні запалює себе замість маяка: “Тоді вона зважилася на останнє: стала на горбку, на самому белебні, і, черкнувши сірник, запалила на собі святкову блузку, ту саму, що була на ній на танцях у парку. Запалила і так стояла на піщаному згірку, в палаючому одязі, світлячи йому в темряві замість маяка...” [2, 367]. Це символічна

жертвність заради порятунку коханого, заявлена на рівні підсвідомого.

Наскрізним символічним образом повісті є родина оленів. Про них весь час згадує Марія, згодом розповідає Вовику на побаченні. Але символічно й те, що побачила живих оленів Марія лише з Дьомою, а не з браконьєром Гопкалом: “На далекому згірку, ледь помітні під очеретами, стояли, застигши мальовничою групкою, олені: олень з оленицею і оленятком. Певне, вискочили з гушавини на простір, побачили перед собою велике червоне світило, що вже лежало на самій траві, і так застигли у подиві очима до нього...” [2, 352].

Важливим характеротворчим символом є казковий образ жар-птиці, який розкриває внутрішню руйнівну сутність Вовика Гопкала: “Щось пишне, яскраве, схоже справді на казкову жар-птицю, майнуло попід очеретом і зникло в траві. Вовик, приготувавшись до пострілу з коліна, ждав, блідий, напружений, поки воно з’явиться знову” [2, 347].

Символічними є й прізвища головних героїв. У Марії – це піднесено-символічний образ птаха, Лелека. На нашу думку, закономірним та обумовленим є вибір лексеми “лелека”. В українознавчому словнику наголошується: “Лелека – птах-тотем у давніх слов’ян; символ батьківщини, сімейного благополуччя... лелеки вважалися священними, бережливо охоронялись” [7, 347]. Прізвище Лелек і символізує родинне благополуччя і відданість справі та батьківщині. У Вовика – негативно заряджене прізвище – Гопкало. У “Словнику української мови” лексеми “гопкало” немає, а є спільнокореневе дієслово “гопкати”: “Гопкати... Те саме, що гопати... Стрибати і тупати, скачучи або танцюючи” [9, 124]. Семантика прізвища Гопкало символізує легковажність, безвідповідальність, інфантильність. Таким Вовика Гопкала і зображує митець.

Поетика аналізованої повісті визначається традиційним для Олесья Гончара використанням пейзажних образів, серед яких домінують образи степу і моря. Образ степу є наскрізним у творчості письменника. Митець виписує його у різні пори року, у різних станах. Варто згадати романи “Тронка”, “Таврія”, “Перекоп”, “Собор”. Щоб відтворити обставини життя на острові Чаїний, письменник уже в експозиції повісті зображує романтичний пейзаж степу: “Ніде, мабуть, на всьому Півдні немає

кращих медоносів, як на Чаїному. В травні і в червні весь він цвіте, мов справжній степ. Власне, це і є шмат степу, самою природою відділений колись від материка, подарований морю” [2, 326]. Наголошує автор на красі квітучого степу, користі від медоносів, сусідстві з морем.

А під час побачення Марії з Вовиком образ літнього степу ніби персоніфікується, оживає. Він стає уже не таким яскравим як навесні: “Сухим духмяним повітрям пашів на них степ. Відцвітались трави, красувались востаннє, перед тим як вступити в пору красного літа й разом пожухнути на сонці. Зрушений вітром ковил сріблясто хвилювався довкола, задумливо, стиха бринів, так, як бринів він, мабуть, і в сиву давнину при яких-небудь скіфах” [2, 346]. Романтично-патетичний образ степу підсилюється зверненням до образів “сивої давнини”, “скіфів” [2, 346].

У повісті гармонійно поєднується степовий і мариністичний пейзажі. Олесь Гончар завжди захоплювався морем. Це помітно і в його щоденниках. Цікавим є запис письменника за березень 1949 року: “Море, безперечно, впливає на характер людей. Впливає своїм простором, волею, розкутістю” [3, 124]. Тому образ моря часто стає головним характеротворчим засобом у багатьох різножанрових текстах митця (“Тронка”, “Берег любові”, “Щоб світився вогник”). У більшості випадків морський пейзаж у повісті автор подає через сприйняття Марії. Вона радіє, коли бачить судно, яким керує Вовик: “В’ється в повітрі білосніжне птаство, скидаються поблизу блискучі дельфіни. Ледь помітний бовваніє далеко в морі дрібний рибальський флот...” [2, 336]. Смуток та розпач героїні помітні при сприйнятті моря, коли не відбулася зустріч з коханим: “Стояла знічена, втупивши наліті слізьми очі в пісок, зволожений хвилею, покритий до самих ніг танучим шаром білосніжної піни. Чистим мереживом бурхає море. Могли б вони сьогодні з Вовиком удвох ходити по очих мереживах, по оцьому світлому казковому берегу, що то пригасне, то знову сяйне, вкриваючись піною, аж видніше стає навкруги...” [2, 338]. Дисонансом сприймається образ моря, його “мереживо”, “світлий казковий берег” до сумних почуттів Марії.

Отже, поетика повісті Олесь Гончара “Щоб світився вогник” визначається такими рисами, як психологізм (автор повсякчас використовує прямі вказівки на психологічні стани персонажів, діалого-монологічне мовлення, динамічні психологічні портрети й

пейзажі); філософські роздуми про призначення людини, справжній подвиг, красу кохання; символічні образи (вогонь, олені, жар-птиця, прізвища персонажів); широке використання нейтрально-авторських та психологічно насичених портретів, пейзажів, художніх деталей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишкін О. К. Олесь Гончар: творчий шлях / О. Бабишкін. – К.: Дніпро, 1968. – 323 с.
2. Гончар О. Щоб світився вогник / О. Гончар // Гончар О. Твори: в 7 т. – К.: Дніпро, 1987. – Т.3. – С. 325-378.
3. Гончар О. Щоденники: у 3 т. / [упорядн. В. Гончар]. – К.: Веселка, 2002. – Т.1. – 455 с.
4. Гуменний М. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типологій: [монографія] / М. Гуменний. – К.: Акцент, 2005. – 240 с.
5. Кодак М. Поетика Олеся Гончара-романіста: [монографія] / М. Кодак. – Луцьк: Твердиня, 2012. – 272 с.
6. Погрібний А. Олесь Гончар: [нарис творчості] / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1987. – 248 с.
7. Потапенко О. І., Кузьменко В. І. Шкільний словник з українознавства / О. І. Потапенко, В. І. Кузьменко. – К.: Укр. письменник, 1995. – 291 с.
8. Семенчук І. Олесь Гончар – художник слова: [дослідження] / І. Семенчук. – К.: Дніпро, 1986. – 240 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка 1971. – Т. 2. – 620 с.
10. Фащенко В. Новела і новелісти / В. Фащенко. – К.: Радянський письменник, 1968. – 264 с.
11. Фащенко В. Поетичний світ Олеся Гончара / В. Фащенко // Фащенко В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії. – Одеса: Маяк, 2005. – С. 553-579.

В статтє осуцествлен анализ особенностей поэтики повести Олеся Гончара “Пусть горит огонёк”. Исследовано своеобразие художественного мастерства писателя. Внимание сосредоточено на таких чертах поэтики, как психологизм, символика. Выяснено значение пейзажа и портрета для раскрытия характеров персонажей.

Ключевые слова: поэтика, психологизм, символ, портрет, пейзаж

The features of poetics of Oles Gonchar’s narrative are analyzed in the article. The peculiarities of author’s work is investigated. The attention is focused on the following terms of poetics as psychology and symbolism.

The place of the landscape and portrait as means of revealing characters is learnt.

Key words: *poetics, psychology, symbol, portrait, landscape.*

УДК 881.161.2-3.09

Галич О. А.,
доктор філологічних наук, професор
Національний університет водного господарства та
природокористування (Рівне)

ОРНИТОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР “ЩОДЕННИКІВ” ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Орнітологічний простір щоденників Олеся Гончара налічує близько трьох десятків птахів, зокрема й екзотичних, що зустрічаються в лісах і степах України. Роблячи записи про пташиний світ, письменник орієнтується на традиції українського народу, його усну народну творчість. Спостереження за птахами часто відбивають настрій автора, є суголосними його переживанням, думкам, творчим задумам, їхній реалізації. Окремі орнітологічні записи є викінченими художніми мініатюрами з яскраво вираженою образністю, метафоричністю, асоціативністю. Чорнобильська катастрофа примусила Олеся Гончара звернути увагу суспільства на її наслідки для довкілля, зокрема й на долю птаства.

Ключові слова: *щоденник, орнітологія, настрій, мініатюра, довкілля.*

З прадавніх часів пташиний світ приваблював людство, розбурхував його уяву, залишав сліди в усній народній творчості, а згодом і в художній літературі. Мрії і прагнення людей, їхній життєвий досвід, світовідчуття й світопереживання тісно пов'язані з пташиним світом. Пророчий дар зозулі, мужність і сила орла, неперевершений спів соловейка, вільний політ ластівки яскраво відбилися у фольклорі українського народу, стали окрасою його міфопоетики. Птахи є наскрізними героями української лірики, починаючи з легендарного “Слова о полку Ігоревім”, творів Г. Сковороди, Т. Шевченка, поетів-романтиків 20-х – 40-х рр. XIX ст., закінчуючи творами новітніх авторів, серед яких яскраво виділяється збірка В. Голобородька “Українські птахи в